

ПОСЕЛЕНСЬКІ СТРУКТУРИ V/VI–X СТ. ВЕРХНЬОЇ НАДБУЖАНЩИНИ ЯК ПІДСНОВА ФОРМУВАННЯ БЕЛЗЬКОЇ ТА ЧЕРВЕНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ

У розвитку слов'янських поселенських структур V/VI–X ст. на території Верхньої Надбужанщини можна виділити два хронологічні етапи. Перший охоплює період від перелому V/VI до кінця VII ст. н.е., другий датується VIII–X ст.

Найстарший етап слов'янського заселення у досліджуваному регіоні визначають поселення, на яких виявлено виключно ліпну кераміку празького типу. За останніми дослідженнями її відносять до V/VI–VII ст. Процес заселення території на цьому етапі вивчено ще недостатньо. Виглядає, що поселенські комплекси є досить розпорошеними, але все ж вони утворюють кілька виразних мікрорегіонів (рис. 1). Один з них охоплює верхів'я Полтви, лівосторонньої притоки Бугу, і включає поселення у Львові та на його околицях, тому умовно називаємо його Львівським. Сліди поселення цього часу відкрито в центральній частині міста у 1992 р. під час проведення рятівних археологічних досліджень на території т. зв. Краківського передмістя поруч сучасної площі Різні та вул. Старої за театром ім. М. Заньковецької, де тепер розміщений ринок “Добробут”. Поселення розміщувалося на піщаному підвищенні між правим берегом Полтви та невеликим струмком, який витікав з-під Замкової гори. Тут на глибині 4,7–5,2 м під потужною товщею дерев'яної забудови Львова XIII–XVIII ст. виявлено житлову будівлю майже квадратної форми, розміром 3,4×3,7 м з пічкою-кам'янкою у північно-західному куті. Уздовж земляного котловану простежено рештки згорілих плах та сліди ямок від стовпів у кутах житла, які свідчать про каркасно-стовпову конструкцію стін (рис. 2). Пожежа знищила будівлю і мешканці залишили в ній тільки три ліпні посудини-горщики, які разом з конструктивними особливостями житла дозволяють віднести його до раннього етапу празької культури і датувати кінцем V–VI ст. н. е. [Петегірич, 1995, с. 130–135; 1996, с. 5; 2006, с. 34–37]. Поселення у центральній частині Львова входить до групи ранньослов'янських пам'яток, відкритих на його околицях та неподалік міста [Козак, 1984, с. 89–94]. На поселенні поблизу с. Підберізці виявлено житлову будівлю розміром 3,2×4,8 м з пічкою-кам'янкою, яка датується V ст. Ще одне поселення досліджено в районі вул. Наукової поблизу Сокольник. На ньому вивчено житло розміром 4×4 м з пічкою-кам'янкою у північно-західному куті, яке відноситься до VI ст. Рештки житлової будівлі виявлено на поселенні поблизу с. Підбірці Пустомитівського району. Вона мала розміри 3,6×3,8 м. та сліди печі-кам'янки у північно-західному куті. Цю споруду датують V–VI ст. [Козак, 2002, с. 61–64].

Згадані поселення утворюють Львівський мікрорегіон, своєрідне гніздо поселень, яке за своїми житлобудівельними рисами дуже близьке до пам'яток середньої Наддністрянщини та верхнього Надпруття, де виділено найстарші поселення празької культури, які датуються V ст. н.е. [Баран, 1972, с. 62; Русанова, Тимошук, 1984, с. 23–28; Баран, Приходнюк, 1990, с. 250–251]. Водночас своїм географічним розташуванням у басейні Полтви вони пов'язані з надбужанськими ранньослов'янськими пам'ятками (рис. 1).

Другий мікрорегіон ранньослов'янського заселення розташований приблизно за 40 км майже на схід від Львова в околицях Буська та Пліснеська. До VI–VII ст. відноситься поселення поблизу Неслухова Буського району Львівщини. Воно розміщене за 1 км на північний захід від села в урочищах Грабарка та Лісковиця. Поселення відкрив К. Гадачек, який у 1898–1899 та 1903 роках провів на ньому розкопки [Hadaczek, 1900, s. 48–59]. У 1946 р. дослідження у Неслухові вела експедиція під керівництвом М. Смішка, а у 1983 р. В. Цигилика [Смішко, 1949, с. 189–205; Цыгылык, Ивановский, 1985, с. 369–370]. Більшість об'єктів та матеріалів пов'язується з черняхівською культурою III–V ст. н.е., окремі матеріали належать до ранньослов'янського періоду [Баран, 1972, с. 204–205].

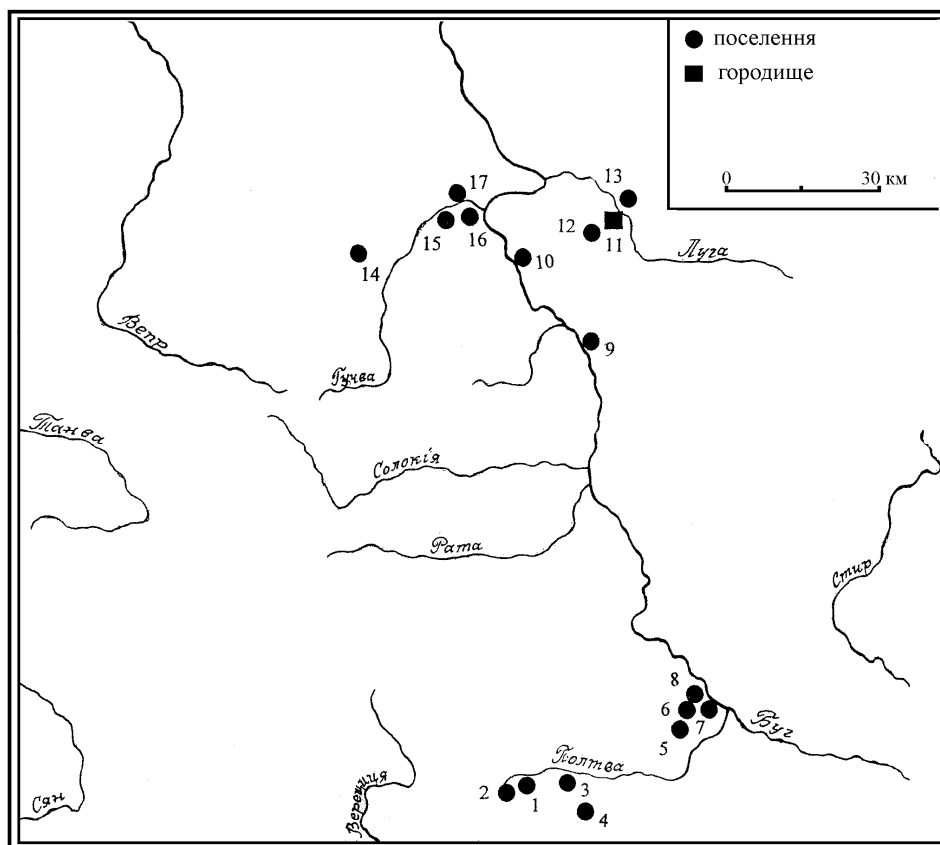

Рис. 1. Пам'ятки V–VII ст. Верхньої Надбужанщини. 1 – Львів – центр; 2 – Львів – Наукова; 3 – Підбірці; 5 – Неслухів; 6–8 – Ріпнів I–III; 9 – Ромош; 10 – Лежниця; 11 – Зимне (городище); 12–13 – Зимно IV, VIII (поселення); 14 – Zubowychi; 15 – Sverschiv; 16 – Horodok nad Bugom; 17 – Morochyn

Fig. 1. Settlements from V–VII centuries in Upper Bug region. 1 – L'viv - center; 2 – L'viv – Naukova St.; 3 – Pidbirtsi; 5 – Neslukhiv; 6–8 – Ripniv I–III; 9 – Romosh; 10 – Lezhnytsia; 11 – Zymne (hill-fort); 12–13 – Zymno IV, VIII (settlement); 14 – Zubowychi; 15 – Sverschiv; 16 – Horodok nad Bugom; 17 – Morochyn

Три ранньослов'янські поселення досліджено біля Ріпнева Буського району. Поселення Ріпнів I розташоване за 0,5 км на північний схід від села на південно-східному схилі невеликого мису в урочищі Базнище. Його вивчали Ю. Захарук, О. Ратич та В. Ауліх у 1950–1954 роках. Крім об'єктів та матеріалів VIII–XI ст., тут виявлено дві житлові споруди з виключно ліпною керамікою за якою їх можна датувати VII ст. [Захарук, Ратич, 1955, с. 40–45; Ауліх, 1958, с. 28].

Поселення Ріпнів II займало південний та північний схили обох берегів р. Рудки біля її впадіння до Бугу у східній околиці села в урочищах Горохів і За липами. Досліджував у 1957–1961 роках В. Баран. На площі 6027 м² виявлено 10 ранньослов'янських будівель, одну господарську яму та три печі для виплавки заліза. На підставі здобутих матеріалів воно відноситься до VI – першої половини VII ст. [Баран, 1972, с. 208–225].

На третьому поселенні, яке розташоване за 0,4 км на захід від села і за 1,5 км від поселення Ріпнів II в урочищі Закут досліджено 400 м². Ця пам'ятка двошарова, на ній виявлено заглиблені споруди черняхівської культури та ранньослов'янське житло VI – першої половини VII ст. [Баран, 1972, с. 225–226].

Отже, на сучасному етапі досліджень Бусько-Плісеський мікрорегіон ранньослов'янського заселення представлений чотирма поселеннями. Виразне гніздо у цьому мікрорегіоні утворюють три пам'ятки поблизу Ріпнева та поселення у сусідньому с. Неслухові.

Львівський та Бусько-Пліснеський мікрорегіони територіально дуже близькі між собою (рис. 1). Однак ми виділяємо їх в окремі, оскільки поселення першого з них несуть в собі традиції домобудівництва наддністрянських пам'яток з печами-кам'янками, а другого – багатьох волинських поселень з глиняними печами.

Ще один мікрорегіон ранньослов'янського заселення локалізується нижче за течією Бугу приблизно за 70 км на північ від Бусько-Пліснеського. Він охоплює ділянку басейну цієї ріки від Ромоша (Сокальщина) на півдні до Городка над Бугом (літописний Волинь) на півночі, городища Зимне на сході та поселення Зубовичі на заході (рис. 1). Цей мікрорегіон, умовно названий Зимнівсько-Червенським характеризується найбільшою кількістю поселень на правому і лівому березі Бугу. Крайньою південною пам'яткою в ньому є поселення поблизу Ромоша. Воно розташоване на захід від села і займає ділянку заплави і високої тераси правого берега Бугу в урочищі Звіринець. Пам'ятку досліджували у 1971 р. З ранньослов'янським горизонтом на цьому багат шаровому поселенні пов'язують напівземлянкову житлову будівлю розміром 3,4×4,15 м з пічкою-кам'янкою. За керамічним матеріалом споруду датують V–VI ст. [Крушельницькая, Долинская, 1971, с. 367]. На правому березі Бугу вище від Ромоша розміщене поселення поблизу с. Лежниці Володимир-Волинського району Волинської області. Воно знаходиться за 0,5 км на південний захід від села і займає високий мис неправильно прямокутної форми розмірами 200×350 м в урочищі Чуб. Пам'ятку відкрив О. Цинкаловський, а дослідження у 1962 р. провів М. Пелешин. У результаті розкопок встановлено, що тут існувало багат шарове поселення, на якому виділено горизонт з ліпною керамікою VII ст. [Цинкаловський, 1937, с. 234; Баран, 1972, с. 198–200].

Унікальною пам'яткою не тільки у названому мікрорегіоні, а й у всьому слов'янському світі є городище поблизу с. Зимне, що біля Володимира-Волинського. Його відкрив О. Цинкаловський, у 1951–52 роках городище досліджував Ю. Захарук, а згодом у 1957–1964 роках В. Ауліх. Воно знаходиться на північно-західній околиці села на лівому березі р. Луги, правої притоки Бугу і займає природний високий останець видовженої форми серед заболоченої долини. На городищі відкрито сліди дерев'яних укріплень у вигляді обвуглених вертикальних стовпів і горизонтальних колод, поставлених одна на одну. З внутрішнього боку укріплень простежено ями від стовпів, які розміщувалися двома паралельними рядами, між ними виявлено вогнища та завали перепаленої глини. Мабуть, це сліди великої наземної споруди, пов'язаної з оборонною дерев'яною стіною і розділеною на окремі камери. Ці об'єкти заповнені знахідками ранньослов'янської кераміки та великою кількістю виробів з чорних та кольорових металів, формочок для виготовлення оздоб, пряслиць, кістяних виробів та ін. [Ауліх, 1972]. Городище датується VI–VII ст. і є за своїми знахідками єдиною пам'яткою цього типу серед численних ранньослов'янських поселень Центрально-Східної Європи. В околицях городища відкрито і частково досліджено два ранньослов'янські поселення. Поселення Зимно IV розміщене за 300 м на південний захід від городища на пологому мисі першої надзаплавної тераси лівого берега потічка, що впадає в Лугу. У 1988–89 та 1991–92 роках експедицією Інституту археології РАН тут досліджено 550 м² суцільної площі [Гавритухин, 1993, с. 99–112; 1998, с. 171–207]. До культури ранніх слов'ян другої половини V–VII ст. н.е. на цьому поселенні відносяться дев'ять об'єктів, серед яких чотири житлові споруди, дві глинобитні печі та три господарські ями. Ще одне поселення Зимно VIII знаходиться за 400 м на північний схід від городища.

Крайнім західним пунктом ранньослов'янських пам'яток у визначеному мікрорегіоні є поселення поблизу с. Зубовичі, яке знаходиться за 20 км на схід від Замостя. Воно розташоване на пологому схилі у долині р. Синьохи, яка впадає у Гучву. Пам'ятку виявлено випадково у 1993 р. під час земляних робіт. На глибині 1,3 м відкрито черинь печі викладений уламками ліпною керамікою VI–VII ст. та шматками каменю [Urbański, 1994, s. 104–105; Kuśnierz, Urbański, 1998, s. 149–156].

Кілька виразних пам'яток відкрито у межах річчя Бугу і Гучви. До найстарших відноситься поселення поблизу с. Сверщів біля Грубешова. На ньому вивчено півземлянкове житло розміром 3,2×3,2 м з глинобитною пічкою. Виявлений у будівлі керамічний матеріал

дослідники датують V/VI–VI ст. [Zakościelna, Gurba, 1993, s. 7–20]. Матеріали VII ст. виявлено на поселенні біля відомого городища літописного Волиня у с. Городок Надбужний [Rajewski, 1956, s. 49–53; Gadzikiewicz, 1956, s. 209–229]. У Морочині поблизу Грубешова зафіксовано сліди поселення, яке розташоване у східній частині села на межі із землями с. Гусинного. Тут у 1990 і 1992 роках досліджено частину напівземлянкової будівлі розміром 3,12×1,64 м з керамікою VI та VII–VIII ст. [Panasiewicz, 1990, s. 45–49; 1993, s. 34–35].

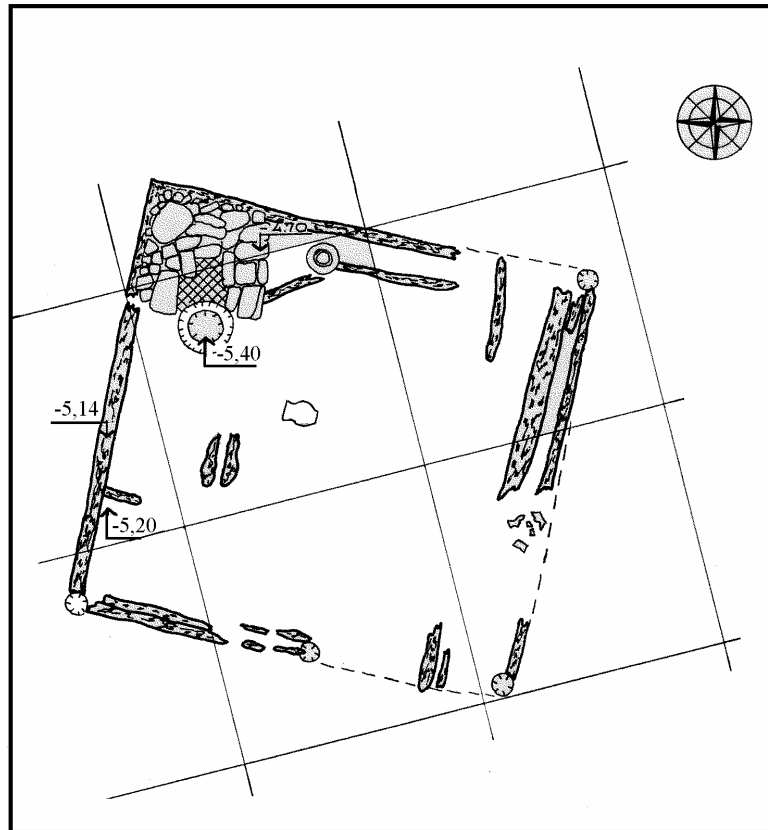

Рис. 2. Ранньослов'янське житло із Львова

Fig. 2. Early Slavic dwelling in L'viv

Датування VI–VII ст. інших поселень у межиріччі Гучви і Бугу (Модрин, Меняни, Турковичі, Космів та ін.) визначено тільки на підставі підйомного матеріалу – дрібних малодіагностичних фрагментів кераміки [Kokowscy, 1987, s. 79, 81, 83, 93], тому їх не можна вважати придатним для надійних історичних висновків.

Таким чином у Зимнівсько-Червенському мікрорегіоні на сьогодні зафіксовано дев'ять ранньослов'янських пам'яток в т.ч. одне городище. Не виключено, що до категорії городищ після докладніших досліджень буде віднесено поселення у Лежниці, яке своїм топографічним розміщенням подібне до городища в Зимному. Цей мікрорегіон вирізняється не тільки відносно більшою кількістю пам'яток ранньослов'янського періоду, а й наявністю тут найдавніших поселень (Сверців біля Грубешова, Ромош). Привертають увагу два окремі гнізда пам'яток цього часу на правому березі Бугу в районів Зимнівського городища та у межиріччі Бугу і Гучви, де пізніше виникли такі важливі центри Надбужанщини і всієї Волинської землі, як Червен, Волинь, Володимир. Подібна ситуація простежується у двох перших мікрорегіонах, де з'являється Львів та Буськ і Пліснеськ.

Наступний етап у розвитку поселенських структур Верхньої Надбужанщини датується VIII–X ст. У цей час наступають кількісні і якісні зміни, які виявляються у розширенні заселених територій та появі більшої кількості городищ, які стають центрами окремих

територій і племен. Спостерігається як дальший ріст поселенських комплексів так і освоєння нових територій (рис. 3).

За археологічними матеріалами простежуються контакти з іншими доволі віддаленими регіонами. Уперше для цього періоду фіксуються поховальні пам'ятки. В археологічній літературі пам'ятки цього періоду пов'язують з культурою Луки-Райковецької, назва якої походить від дослідженого поселення поблизу Райковецького городища на Житомирщині.

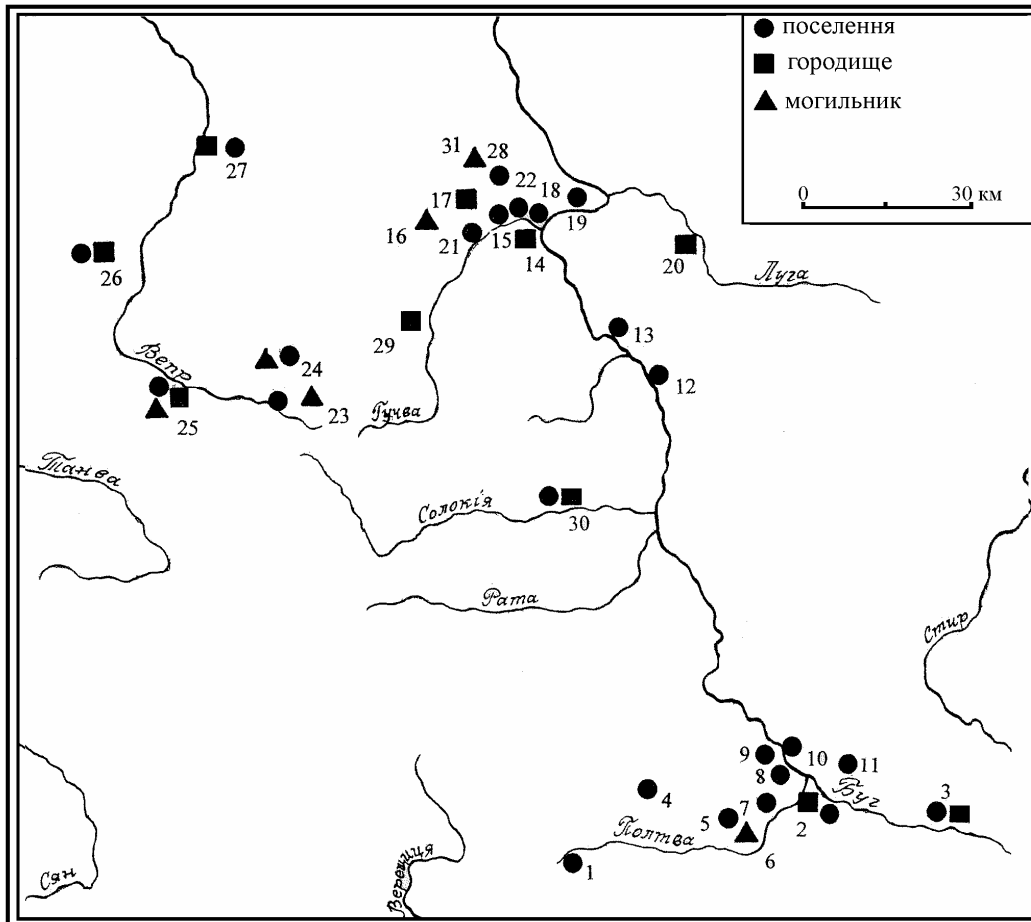

Рис. 3. Пам'ятки VIII–X ст. Верхньої Надбужанщини. 1 – Львів; 2 – Буськ; 3 – Пліснеськ; 3 – Ременів; 5 – Неслухів; 6 – Новосілки; 7 – Ріпнів I; 8 – Ракобовти; 9 – Деревляни; 10 – Волиця Деревлянська; 11 – Вербляни; 12 – Ромош; 13 – Федорівці; 14 – Городок Надбужний; 15 – Морочин; 16 – Неледів; 17 – Скибиці; 18 – Гусинне; 19 – Стрижів; 20 – Зимне; 21 – Волайовичі; 22 – Тептюхів; 23 – Липсько; 24 – Мокре; 25 – Гуців; 26 – Сутейськ; 27 – Щебрешин; 28 – Стефанковичі; 29 – Червен; 30 – Белз; 31 – Ярославець

Fig 3. Settlements from VIII–X centuries in Upper Bug region. 1 – L'viv; 2 – Bus'k; 3 – Plisnes'k; 3 – Remeniv; 5 – Neslukhiv; 6 – Novosilky; 7 – Ripniv I; 8 – Rakobovty; 9 – Derevliany; 10 – Volytsia Derevlians'ka; 11 – Verbliany; 12 – Romosh; 13 – Fedorivtsi; 14 – Horodok Nadbuzhnyi; 15 – Morochyn; 16 – Nelediv; 17 – Skybytsi; 18 – Husynne; 19 – Stryzhiv; 20 – Zymne; 21 – Volaiovychi; 22 – Teptiukhiv; 23 – Lyps'ko; 24 – Mokre; 25 – Hutsiv; 26 – Suteis'k; 27 – Schebreshyn; 28 – Stephanovychi; 29 – Cherven; 30 – Belz; 31 – Jaroslavets'

У Бусько-Пліснеському мікрорегіоні продовжує існувати поселення Ріпнів I. Тут досліджено чотири житлові споруди, які датуються VII–VIII ст. Вони мали глиняні печі, нижні частини яких були вирізані у материкових останцях, а верх добудований з глиняних вальків та каменів. Одне півземлянкове житло відноситься до VIII–IX ст.

Воно мало неправильно квадратну форму, глинобитна піч збереглася фрагментарно. Найбільшою кількістю на поселенні представлені об'єкти X – початку XI ст. До них зараховують чотири напівземлянки квадратної форми, три будівлі видовженої прямокутної

форми та три сильно пошкоджені споруди у вигляді неправильно овальних заглиблень [Ауліх, 1958, с. 50].

Окремі об'єкти-печі та знахідки VIII–X ст. відкрито на поселенні у Неслухові. З цим етапом пов'язуються заглиблені споруди на господарські ями, в яких виявлено уламки глиняних посудин та окремі залізні вироби [Цыгылык, Ивановский, 1985, с. 369–370; Цигилик, 1996, с. 283–289].

З'являються і нові поселення. Такою є, наприклад, пам'ятка поблизу с. Ракобовти Буського району, розміщена на високій терасі над заплавою Бугу біля впадіння р. Рудки. На поселенні, яке досліджували у 1959–60 роках, окрім матеріалів першої половини I тис. н. е., виявлено три господарські ями з керамікою кінця VII–VIII ст. [Баран, 1962, с. 81–83]. Розвідковими обстеженнями відкрито поселення VIII–X ст. поблизу с. Вербляни Буського (обстеження Т. Дишканта 1993 р.) та Ременів (IX–X ст.) Кам'янка-Буського районів. Останнє займає схил лівого берега р. Думни на північ від села біля дороги Львів-Кам'янка-Буська і охоплює площу 150×50 м [Пелешишин, 1980, с. 322]. Два поселення досліджено між Деревлянами Кам'янка-Буського і Волею Деревлянською Буського районів. На поселенні у Деревлянах, яке розміщене за 1 км на схід від села на високому правому березі Бугу в урочищі Пристань, відкрито напівземлянку розміром 3,1×4,3 м з пічкою-кам'янкою, яка датується VIII–IX ст. [Пелешишин, 1980, с. 321; Чайка, 1992, с. 59]. Селище VIII–IX ст. у Волі Деревлянській знаходиться за 1 км на схід від села на березі Бугу і займає площу 70×260 м. Тут вивчено 160 м² і відкрито рештки згорілого житла розміром 6,4×4,8 м від якого простежено обгорілі дерев'яні конструкції та зібрано уламки глиняних посудин [Чайка, 1992, с. 58; Довгань, 1992, с. 37–38].

У мікрорегіоні зафіксовано також поховальну пам'ятку. Це курганний тілопальний могильник у лісі поблизу Новосілок (колись Новосілки Ліські) Кам'янка-Буського району. Розкопками 1935 р. встановлено, що спалення небіжчиків здійснювалося на місці поховання. Глиняний посуд з курганів відноситься до IX ст. [Пастернак, 1937, с. 264; 1961, с. 525].

Археологічні матеріали VIII–X ст. відомі також у Буську і Пліснеську. Найстарша традиція слов'янського заселення у Буську пов'язана з існуванням неукріпленого селища VIII–IX ст. у центральній частині сучасного міста на лівому березі Бугу біля новозбудованої церкви Петра і Павла. Археологічні об'єкти X–XI ст. відкриті на Великому городищі та з південного боку від нього, а також в урочищі Ліпибоки і біля церкви св. Параскеви [Petehyucz, 1995, s. 67–73].

У Пліснеську матеріали VIII і наступних століть виявлено на самому городищі [Кучера, 1962, с. 3–56]. Поселення у Пліснеську розміщене на високому видовженому мисі з крутими схилами, уже тоді мало оборонний характер, хоч земляні фортифікації городища у вигляді валів та ровів побудовано пізніше, мабуть у кінці X–XI ст. [Кучера, 1975, с. 252; Филипчук, 2000, с. 266].

Відчутні зміни наступили в Зимнівсько-Червенському мікрорегіоні. Тут і далі продовжують існувати старі оселі у Городку над Бугом, Ромоші, Морочині та інших місцевостях. Впродовж VIII–XI ст. функціонує поселення поблизу с. Федорівці на Сокальщині. Воно досліджувалося Л. Крушельницькою у 1978 р. На поселенні, яке розташоване за 1,5 км на південний схід від села в бік Бугу в урочищі Кобильська долина, відкрито рештки двох прямокутних заглиблених житлових будівель з розвалами глиняних печей. За керамічним матеріалом одне з них датується VIII–IX ст., а друге відноситься до X–XI ст.

У другій половині VII ст. припиняє своє існування Зимнівське городище, на його місці пізніше виникає невелике поселення, слідами якого є відкрита тут житлова будівля IX–X ст. [Багрій, 1962, с. 127–130] і деякі знахідки, які відносяться до цього періоду.

Від кінця IX до поч. XI ст. існувало невелике поселення у Белзі. Воно розміщувалося на південний схід від городища Замочок на правому березі р. Солокії. З поселенням пов'язані господарські ями з фрагментами посуду цього періоду, окремі залізні вироби та пряслиця з вапняку [Петегірич, 2004, с. 20–21].

З'являється велике поселення поблизу с. Стрижів на лівому березі Бугу. Тут досліджено 12 заглиблених житлових і господарських будівель чотирикутної форми з глиняними печами, господарські ями і окремі печі VIII–X ст. [Rauhut, 1967, s. 113–129; Musianowicz, 1975, s. 83–112]. Поруч з Стрижевом за 1 км на північний схід від літописного Волиня відоме поселення у Гусинному, на місці якого був насипаний курган “Княжа могила”. У насип кургану потрапили речі з культурного шару поселення (уламки кераміки, сокира, струг, наральник, ножі, острога, наконечники стріл), які датують поселення VIII–XI ст. Курган, можливо, був насипаний в кінці X – на початку XI ст. [Żurowski, Mikołajczyk, 1955, s. 251–267; Hoczyk-Siwkova, 1999, s. 114].

До VIII–IX ст. відноситься поселення у Волайовичах, на якому відкрито дві овальні ями з нішовидними печами, вирізаними у материкових стінках. У заповненні об'єктів, крім керамічного матеріалу цього часу, знайдено залізну острогу з відігнутими назовні зачепами [Uzarewiczowa, 1964, s. 398–416]. Ще одне поселення VII–IX ст. зафіксовано у Стефанковичах біля Грубешова, на якому виявлено аварське окуття ремня [Hoczyk-Siwkova, 1999, s. 116; Parczewski, 1988, s. 41]. Тептюхівське поселення на лівому березі Гучви біля Гребенного належить до багатощарових. З періодом IX–X ст. пов'язані дві житлові будівлі та кілька господарських ям [Niedźwiedz, 1996, s. 140–143; Niedźwiedz, Taras, 1997, s. 66–72].

До поховальних пам'яток IX–X ст. належить курганний могильник поблизу с. Неледів. Тут ще у 1896 р. досліджено п'ять насипів з рештками перепалених людських кісток та вугликів [Olechnowicz, 1897, s. 54–55]. Ще один курганний могильник з тілоспаленнями виявлено біля Ярославця. Він нараховував 19 могильних насипів, однак хронологію курганів не встановлено [Kotowicz, 2005, s. 158, 168].

Серед пам'яток у мікрорегіоні Зимно-Червен виділяється археологічний комплекс поблизу с. Скибиці. Він складається з городища, поселення і курганного могильника. Городище знаходиться за 8 км на захід від городища у Грабовці і розміщене на мисі, який стрімко спадає в долину р. Калинівки. Вали і рови пам'ятки майже повністю знівельовані оранкою. Поверхня городища охоплює площу 4 га. В одному з розвідкових розкопів відкрито яму з керамічним матеріалом VIII–X ст., в іншій ямі знайдено залізний втульчастий наконечник стріли [Hunicz, 1970, s. 163–179; Banasiewicz, 1990, s. 97; Niedźwiadkowie, Rozwałka, 1997, s. 142–148]. Якщо ширшими розкопками буде підтверджено саме таке датування городища, то його можна буде вважати одним з племінних центрів VIII–X ст. Верхньої Надбужанщини.

У цей період формується ще один четвертий мікрорегіон, який займає верхів'я р. Вепра. За двома найвідомішими пам'ятками назвемо його Сутейсько-Щебрешинським. З писемних джерел відомо, що на цій території з XIV ст. існував так званий “приватний Щебрешинський повіт”, який отримав Дмитро з Горая [Czarnecki, 1997, s. 12]. Археологічні джерела свідчать про функціонування тут якогось територіально-племінного об'єднання набагато раніше, уже у VIII–XI ст. Воно представлене цікавим комплексом пам'яток біля с. Гуців, до якого входить велике городище, три селища та курганні могильники розкидані у п'яти групах (всього 207 насипів) [Zoll-Adamikowa, 1974, s. 115–169; 1991, s. 187–189; Maruszczak, 1997, s. 228; Urbański, 1998, s. 148–150]. Подібний комплекс відкрито поблизу с. Липсько. Він включає 70 курганів VIII–X ст. розміщених у двох групах, 38 з яких було розкопано. Поруч з курганами на протилежному березі потічка знаходиться селище цього ж часу, на якому досліджено півземлянкову будівлю та господарську яму. Біля витоків потічка розташоване велике городище [Drewko, 1953, s. 36–41; 1954, s. 307–309; 1956, s. 82–84; 1957, s. 165–168].

Ще одну групу пам'яток локалізовано поблизу с. Мокре. Вона складається з кількох поселень і курганного могильника, який налічує 50 насипів. Могильник займає площу 4 га на південному схилі підвищення, яке понижується у долину р. Топорниці. На підставі дев'яти досліджених курганів він датується VIII–IX ст. [Gajewski, Kutylowski, 1982, s. 13–14; Gajewski, 1983, s. 297–299; Koman, 1991, s. 144–179].

Культурний шар і об'єкти IX–X ст., пов'язані з поселенням, відкрито на дитинці і посаді літописного Сутейська. Тут, зокрема, досліджено землянки з пічками-кам'янками та нішовидними печами і господарські ями. У першій половині XI ст. на місці старшого поселення

побудовано оборонні укріплення літописного міста [Wartołowska, 1958; Poleski, 1992]. Подібну ситуацію простежено на городищі і пізнішому замчищі Щебрешина, де вже з VIII ст. існувало поселення, слідами якого є дві господарські ями VIII ст., житло-напівземлянка з пічкою-кам'яною X ст. та матеріали VIII–XI ст. з культурного шару [Hoczyk-Siwkova, 1999, s. 94, 116].

Таким чином, у Сутейсько-Щебрешинському мікрорегіоні, який охоплює верхів'я р. Вепра, спостерігається інтенсивне заселення, починаючи з VIII ст., а можливо навіть з кінця VII ст. Розвідковими обстеженнями на цій території зафіксовано ще декілька поселень VIII–XI ст., для остаточного датування яких, однак, необхідні ширші дослідження. На цій території виразно виділяється унікальний комплекс поблизу Гуцьова, який, мабуть, входив до Червенських градів. Ранні матеріали поселень на відомих згодом пам'ятках у Сутейську та Щебрешині засвідчують їх значно старшу метрику, ніж про них інформують писемні джерела. Цілком можливо, що заселення верхів'я Вепра у VIII–X ст. відбувалося за рахунок поступового переміщення окремих груп населення із Зимнівсько-Червенського мікрорегіону.

Так виглядає ситуація із заселенням Верхньої Надбужанщини у V/VI–X ст. Картографування пам'яток показує, що між окремими мікрорегіонами, головною віссю яких був Буг з його більшими чи меншими притоками, існують обширні території завдовжки у кілька десятків кілометрів, на яких, за сучасним станом досліджень, пам'ятки цього періоду відсутні. Наявність таких “білих плям” можна пояснити двояко: недостатністю вивчення окремих територій, оскільки свою увагу археологи, переважно, спрямовували на відомі міста та їх околиці (Львів, Пліснеськ, Буськ, Червен, Волинь та ін.) або ж існуванням природних умов непридатних для облаштування поселень. Припускаємо, що в результаті майбутніх досліджень незаселені ділянки суттєво скоротяться, можуть з'явитися нові мікрорегіони заселення, але все ж таки існуватимуть території з несприятливими природно-географічними умовами (залісеність, заболоченість, погані ґрунти), які розділятимуть зони інтенсивного заселення.

Велику роботу щодо визначення окремих регіонів слов'янського заселення провели польські археологи [див. Parczewski, 1991; Hoczyk-Siwkova, 1999]. Для нашої теми особливо цікаві студії, присвячені поселенським структурам V/VI–X ст. Центрально-Східної Польщі, які тягнуться вздовж лівого берега Бугу, його лівосторонніх допливів та у верхів'ях Вепра, тобто тих територій, які через кілька століть увійшли до складу Белзької та Червенської земель. Тут, серед інших, С. Гочик-Сівкова виділила Червенський і Щебрешинський регіони. Перший з них доцільніше все таки назвати Зимнівсько – Червенським. Це б підкреслювало тісний зв'язок поселенських комплексів по обидвох берегах Бугу, про що згадує й сама дослідниця [Hoczyk-Siwkova, 1999, s. 90–93]. Другий зручніше було б іменувати Сутейсько – Щебрешинським за двома найвідомішими пам'ятками у верхів'ях Вепру.

Важливим досягненням польських дослідників стало пов'язання окремих скупчень чи регіонів слов'янського заселення з сільськими та сусідськими громадами, територіями малих племен [Hoczyk-Siwkova, 2000, s. 445–456].

У порівнянні з іншими територіями ранньослов'янського заселення високий рівень розвитку Верхньої Надбужанщини вже у VI–VII ст. показує поява і функціонування в Зимному одного з найстарших городищ у всьому слов'янському світі. Воно могло відігравати роль племінного центру, добре укріпленого військового та й культового об'єкту. Гіпотеза П. Третьякова про те, що городище в Зимному являло собою “тимчасове сховище, куди населення збиралося в часи небезпеки” [Третьяков, 1982, с. 122] не враховує товщини культурного шару ранньослов'янського часу на пам'ятці, який на більшій частині майдану городища сягає 1,2–1,4 м, що якраз не характерно для городищ – сховищ. Велика кількість виробів з чорних та кольорових металів навряд чи була принесена на городище з навколишніх поселень, оскільки на поселеннях цього часу такі вироби трапляються дуже рідко. У середині VII ст. Зимнівське городище було спалене. Виявлені під час досліджень пам'ятки тільки два скелети і окремі людські кістки свідчать, що тотального винищення його мешканців не сталося. Більша їх частина відійшла у сусідні або віддаленіші місця. Можливо, з ними слід пов'язувати заселення недалеко розташованого Городка над Бугом, де фіксуються матеріали починаючи з

VII ст. [Петегирич, 1990, с. 134]. Привертає увагу також поселення у Лежниці на якому виявлено керамічні матеріали VII ст. і яке своїм розташуванням на високому пагорбі над Бугом нагадує топографію Зимнівського городища. Певну спорідненість з матеріалами Зимного простежено на городищах у Гацках та Шелігах на території Польщі [Szymański, 2000, s. 366].

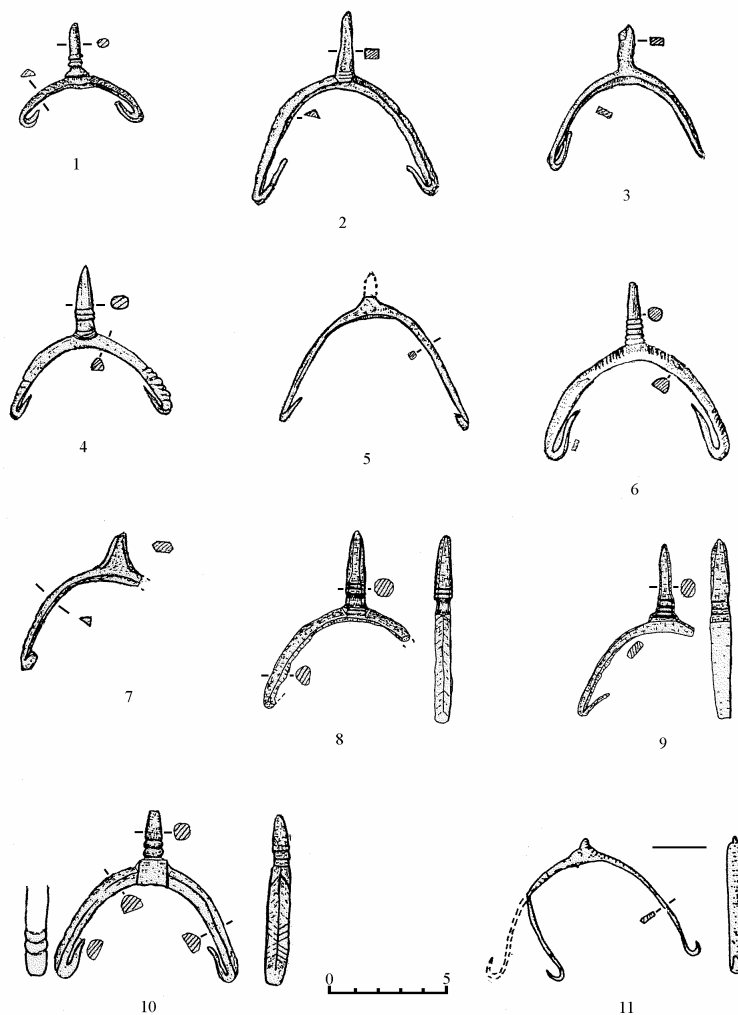

Рис. 4. Остроги VII–IX ст. 1–2 – Ріпнів; 3 – Пліснеськ; 4 – Мокре; 5 – Липсько; 6 – Гусинне; 7 – Ромош; 8–10 – Городок Надбужний; 11 – Волайовичі

Fig. 4. Spurs from VII–IX centuries. 1–2 – Ripniv; 3 – Plisnes'k; 4 – Mokre; 5 – Lyps'ko; 6 – Husynne; 7 – Romosh; 8–10 – Horodok Nadbuzhnyi; 11 – Volaiovychi

Серед ранньослов'янських пам'яток важливе місце посідають житлові будівлі виявлені у Львові та його околицях. Зокрема, львівська споруда за своїми конструктивними особливостями дуже подібна до синхронних жител Середньої Наддністрянщини та Верхнього Попруття. Аналогічні об'єкти відкрито на північний захід від Львова у Надсянні на території Польщі (Бахуж, Гродзіско Дольне), але вони не відносяться до найранішого етапу празької культури [див. Parczewski, 2000, s. 416–417; 2003, s. 204–205; Szymański, 2000, s. 357]. Тому цілком можливо, що львівські житла показують один з напрямів просування ранньослов'янських племен з басейну Середнього Дністра, де є найдавніші пам'ятки, у верхів'я Дністра та Сяну.

Пам'ятки другого хронологічного етапу представлені більшою кількістю поселень, городищ та могильників. Вони охоплюють ширші терени, що свідчить про певний розвиток та стабілізацію у процесах заселення Верхньої Надбужанщини. Порівняльне вивчення основних

рис слов'янських пам'яток празької культури з пам'ятками VIII–X ст., проведене багатьма дослідниками, не залишає сумніву в тому, що між ними існує генетичний зв'язок. Як і на попередньому етапі в останній чверті I тис. н. е. основним типом житла залишаються майже квадратні напівземлянки. Спадковість простежується у глиняному посуді, хоч форми виробів не були незмінними, а постійно розвивались, особливо, у зв'язку з впровадженням гончарного круга. Безперервний історико – культурний розвиток впродовж V/VI–X ст. у Верхній Надбужанщині виразно простежується на прикладі поселень з широким хронологічним діапазоном – Ріпнів I (VII–XI ст.), Неслухів (VI–XIII ст.), Ромош (V–XI ст.), Городок Надбужний (VII–XIII ст.), Пліснеськ (VIII–XIV ст.) та ін. Слов'янська культура цього регіону не була замкнутим явищем у тогочасному світі. Її носії вступали у військові, економічні, культурні контакти з суміжним слов'янським населенням, неслов'янськими племенами чи народами, що знайшло своє відображення, переважно, в археологічних джерелах.

У Верхній Надбужанщині виділено дуже цікавий вид археологічних знахідок. Йдеться про залізні остроги з гачкувато загнутими всередину або назовні зачепами (рис. 4).

У Буському мікрорегіоні виявлено чотири остроги. Дві з них знайдено у Ріпневі (Ріпнів I) і по одній у Пліснеську та Неслухові. Найстаршою є одна з ріпнівських знахідок, яка датується VII–VIII ст., друга відноситься до кінця VIII ст., пліснеську острогу датують VIII ст. [Zak, Maćkowiak-Kotkowska, 1988, s. 340–341], а щодо знахідки з Неслухова, то інформація про її вигляд та датування відсутня (рис. 4, 1–3).

Найбільше острог виявлено у Зимнівсько – Червенському мікрорегіоні (рис. 4, 6–11). Вони відомі з Ромоша, Гусинного, Стрижова та Волайович. Останнім часом випадково знайдено три остроги у Городку Надбужному. Хронологічно вони розподіляються так: острога з Волайович датується кінцем VII ст., до VII–VIII ст. відносяться знахідки з Ромоша та Гусинного, початком VIII ст. датується острога із Стрижова [Zak, Maćkowiak-Kotkowska, 1988, s. 143, 207, 321]. Дві остроги з Городка Надбужного датуються відповідно VII–VIII ст. і одна відноситься до VIII ст. [Panasiewicz, 2000, s. 209–211].

У Сутейсько-Щебрешинському мікрорегіоні остроги відомі з двох пунктів – Липська та Мокрого і в обох випадках вони пов'язуються з розкопаними тут курганами (рис. 4, 4–5). Острога з Липська датується серединою VIII ст., а з Мокрого – VII–VIII ст. [Zak, Maćkowiak-Kotkowska, 1988, s. 323, 337–338].

Загалом на невеликій території у басейні верхнього Бугу знайдено 13 острог на 10 пам'ятках VII–IX ст. Це одне з найбільших скупчень серед усіх територій поширення такого виду виробів і до того ж єдине пов'язане з етнічним регіоном східних слов'ян. Поодинокі знахідки на схід від Бугу відомі з поселення Городок біля Луцька, городища Чаплін та з Волковиська у Білорусії [Козак, Оприск, Шкоропад, 1999, с. 123, рис. 76; Кухаренко, 1959, с. 163, рис. 2; Зверуго, 1975, с. 112, рис. 34, 1].

Появу таких острог у Верхній Надбужанщині слід розглядати не тільки у військовому аспекті, але й як важливу ознаку змін у соціоструктурі і соціоорганізації тогочасного населення цього регіону. Такі вироби завжди були свідченням приналежності до певної привілейованої суспільної групи, символом військової еліти, яка треба думати вже існувала тут. Спеціальні дослідження показали, що серед виявлених острог присутні як місцеві вироби, так і запозичені в результаті контактів з сусідніми і віддаленими регіонами Центральної та Північної Європи.

Крім згаданих острог, на ранньосередньовічних поселеннях Верхньої Надбужанщини виявлено окремі знахідки, які свідчать про якісь контакти місцевого населення з аварами. Довший час дослідники досить скептично ставилися до можливості таких контактів, і навіть такий авторитетний український археолог як Я. Пастернак писав, що *“здогадки деяких істориків, що авари мучили слов'янське плем'я дулібів на Волині у VII ст. не знаходять досі жодного підтвердження в археологічних матеріалах”* [Пастернак, 1986, с. 155].

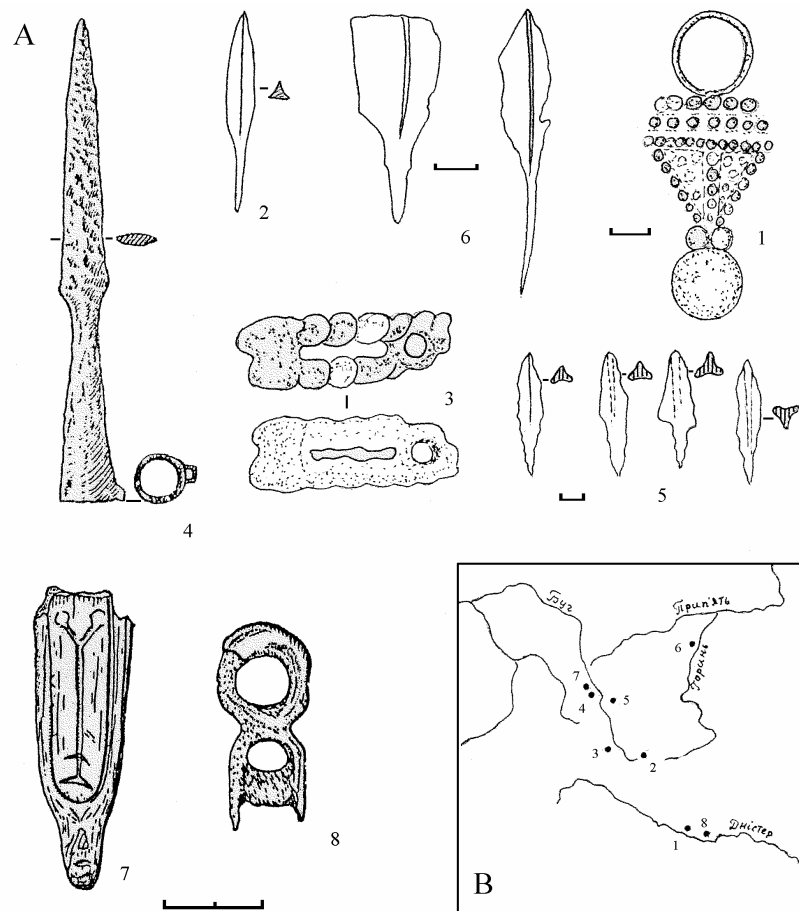

Рис. 5. А. Аварські знахідки у Верхній Надбужанщині та на прилеглих територіях. 1 – Устя; 2 – Пліснеськ; 3 – Ріпнів; 4, 5, 7, 8 – Зимно; 6 – Хотомель. В. Карта поширення знахідок. 1 – Устя; 2 – Пліснеськ; 3 – Ріпнів; 4 – Городок Надбужний; 5 – Зимно; 6 – Хотомель; 7 – Стефанововичі

Fig 5. A. Ovarian artifacts from Upper Bug region and adjacent territories. 1 –Ustia; 2 – Plisnes'k; 3 – Ripniv; 4, 5, 7, 8 – Zymno; 6 – Khotomel'. B. Map of location of the finds. 1 – Ustia; 2 – Plisnes'k; 3 – Ripniv; 4 – Horodok Nadbuzhnyi; 5 – Zymno; 6 – Khotomel'; 7 – Stephanovychi

Ситуація змінилася після досліджень проведених на поселенні Ріпнів I та Зимнівському городищі (рис. 5). З Ріпнева відоме типове пізньоаварське бронзове окуття, яке датують VIII–IX ст. [Ауліх, 1958, с. 45–46, табл. III, 23; 1963, с. 377, 379; Szymański, 1995, s. 127]. Дуже близьку аналогію цій знахідці виявлено на пізньоаварському могильнику в околицях Кошиць у Словаччині [Pastor, 1971, гус. 41].

Значну кількість виробів аварського походження знайдено під час досліджень городища Зимно (рис. 5, 4–5, 7–8). Серед них наконечник списа, типові аварські наконечники стріл, кістяні елементи кінської упряжі, металеві аплікації ременів та ін. [Ауліх, 1972, с. 48, табл. IX, 4; с. 49, 52, табл. X, 1–7; с. 62, табл. XII, 3–8; с. 84–85, рис. 7; Szymański, 1979, s. 44; 1995, s. 127–128]. Наконечник стріли, що нагадує аварські вироби, знайдено у Пліснеську [Кучера, 1962, рис. 12, 15]. Такі ж знахідки походять з найдавнішого горизонту городища Хотомель на Поліссі та ранньослов'янського поселення Рашків на Дністрі [Кухаренко, 1961, с. 9, табл. 8, 1–2, 13; Баран, 1988, с. 20]. Можливо з аварами можна пов'язати золотий кульчик, знайдений на городищі Устя у Подністров'ї [Петегирич, Сохацький, 1996, с. 16–18], уже згадуване окуття ременя із Стефанкович та бронзову оправу ременя з Городка Надбужного, яку помилково датують XI–XIII ст. [Rogatko, 1990, s. 183–200]. Близькою аналогією до цього виробу є

бронзова оздоба із слов'яно-аварського могильника Нове Замки у Словаччині, що відноситься до VII–VIII ст. [Čilinska, 1991, s. 194, abb. 5, 23–24].

Наведені дані показують, що на території Верхньої Надбужанщини у місцях локалізації поселенських комплексів VII–IX ст. виявлено серію знахідок аварського походження. Інтерпретація окремих артефактів як аварських викликала дискусію серед дослідників. Як приклад згадаємо залізний наконечник списа, прикрашений на втулці золотою бляшкою, який випадково знайдено у Городку Надбужному [Kokowscy, 1990, s. 49–54]. На підставі дуже подібного предмета з могильника Кьорні у північно-східній частині Угорської низовини [пор. Salamon, Erdélyi, 1971, s. 27, tabl. 22, 1, s. 66–69] цей наконечник списа одні археологи вважають типово аварським, інші рішуче заперечують його зв'язок з культурою номадів [Kokowscy, 1990, s. 50–52; Poleski, 1992, s. 30; Szymański, 1995, s. 137–138]. Усе ж на згаданій території маємо знахідки аварського походження (Ріпнів, Зимно), щодо яких сумнівів немає. Їх появу можна пояснити тільки контактами місцевих слов'янських племен з аварами. Як припускають дослідники, такі контакти могли здійснюватися в результаті обміну зі слов'янами, що мешкали на території, в яку постійно проникали авари, можливо, вони контактували з ними опосередковано. Знахідки аварської зброї та виявлені під час розкопок сліди знищення городища Зимно схиляють до думки про збройний напад однієї з груп аварів на цю територію. Це могло статися, за припущенням В. Шиманського, під час їх походу на франків у 562 або 566–567 рр. [Szymański, 1979, s. 44–45]. Ймовірно, відгомін тих далеких подій знайшов своє відображення у відомому переказі “Повести временных лет” про аварів – обрив, які *“воювали проти слов'ян і примучили дулібів, що були слов'янами, і насильство вони чинили жінкам дулібським”*. Отже, враховуючи археологічні матеріали, маємо достатньо підстав пов'язувати повідомлення “Повести временных лет” з волинськими дулібами. Що ж стосується чеської версії, яку підтримують окремі дослідники, то серйозною антитезою для неї можуть слугувати факти відкриття на території Словаччини і Моравії численних слов'яно-аварських могильників, які ілюструють не антагоністичні відносини, а мирні взаємини слов'ян та аварів.

З арабського Сходу за посередництвом інших держав потрапляли на східнослов'янські землі, в т.ч. у її південно-західні окраїни срібні монети. Зв'язки з арабським світом почалися ще у VII–VIII ст., про що свідчить скарб срібних речей з Хонякова на Волині [Bieńkowski, 1929, s. 149–178]. З Київської Русі вверх по Прип'яті і Бугу через Дорогичин пролягав один з шляхів у Польщу, відзначений скарбами арабських куфічних монет [Kubiak, 1958, s. 232]. Існували й інші шляхи проникнення таких монет у Надбужанщину. Один з них йшов вздовж Бугу, що підтверджується скарбом дирхемів, виявленим у 1986 р. на південно-східній околиці с. Йосипівки біля Олеська. Тут після оранки поля вдалося зібрати майже сотню монет, найдавніша з яких датується 707–708 рр. (90 р. Хіджри за мусульманським календарем), найпізніша відноситься до 811–812 рр. [Пелещин, Гудима, 1992, с. 50–52]. Скарб міг бути схованим приблизно в середині IX ст. Окремі знахідки дирхемів зафіксовані також у Городку Надбужному [Супкаловський, 1961, s. 145; Żaki, 1974, s. 440]. Там же виявлено унікальну печатку – амулет IX–X ст. з арабськими, вірменськими та грецькими літерами [Супкаловський, Roszko, 1961, s. 80–81; Kuśnierz, 2000, s. 19–20]. Ці дані заперечують думку І. Кутиловської про те, що монетні скарби групуються тільки на північ від лінії Люблін – Холм [пор. Kutyłowska, 1990, s. 37] та підтверджують важливу роль горішнього Бугу у далекосяжній торгівлі, визначають напрямки шляхів з Києва на Захід через цю територію чи вздовж Бугу з півдня на північ.

У IX–X ст. можна допускати можливість контактів населення Надбужанщини з уграми. Сліди угорської присутності відомі за археологічними джерелами на сусідніх територіях Наддністрянщини і Надсяння. Ще перед Другою світовою війною Я. Пастернак дослідив угорські поховання в околицях давнього Галича [Pasternak, 1937, s. 297–303]. Багате поховання із Судової Вишні, матеріали якого опублікував О. Ратич [див. Ратич, 1971, с. 162–168], теж інтерпретують як угорське [Dąbrowska, 1979, s. 163, 235]. До важливих пам'яток залишених уграми поза межами їх основної території розселення відноситься могильник, відкритий у Перемишлі на вул. Лицарській [Koperski, 1985, s. 261–267; 2003, s. 365–374; Koperski, Parczewski, 1978, s. 151–199]. Трапляються поодинокі знахідки, які пов'язують з уграми,

наприклад, шабля знайдена у р. Сян біля Радимна [Koperski, 1980, s. 100, 116, гус. 35]. Саме до таких відноситься поки що єдина старомадярська пряжка до ременя, яку виявлено під час досліджень кургану у місцевості Галичани Холмського повіту [Bronicki, Michalik, Wołoszyn, 2003, s. 211–236]. Версію про можливу присутність угорців у Верхній Надбужанщині підсилюють дані топоніміки. Серед них згадують такі місцевості як Угер, Угровськ, Воля Угровська та гідронім Угерка на Холмщині [Bronicki, Michalik, Wołoszyn, 2003, s. 230]. До цього переліку додамо Угринів на Сокальщині. Такі назви, які відомі також в інших регіонах Заходу України та Південно-Східної Польщі [пор. Florek, 2006, s. 732–734], можуть свідчити, переважно, про існування поселень, де перебували угри-мадяри (полонені, переселені, найманці у військових формуваннях місцевих можновладців та інш.). Час виникнення таких топонімів за винятком окремих (наприклад, Угровськ, вперше згаданий у 1204 р.) встановити важко. Натомість знахідка з Галичан, датована кінцем IX – сер. X ст. і виявлена далеко від Середнього Подунав'я, можливо, пов'язується з військовою виправою угрів. Варто звернути увагу також на назву місцевості, де була виявлена мадярська пряжка. Чи не потрапила ця знахідка сюди пізніше разом з галицькими переселенцями, які контактували з мадярами набагато тісніше ніж мешканці Холмщини.

Населення Верхньої Надбужанщини VII–X ст. підтримувало контакти з сусідніми племенами. Такі взаємини за археологічними матеріалами простежити неможливо через значну уніфікацію матеріальної культури. Єдиним доказом таких зв'язків слід визнати два населені пункти – Деревляни і Воля Деревлянська, назви яких пов'язані з племінним об'єднанням деревлян, а відповідником яких можна вважати відкриті тут поселення VIII–IX ст.

На межі X–XI ст. у Верхній Надбужанщині поширюється християнство. Цьому значною мірою сприяло приєднання цих земель до Старокіївської держави за Володимира та запровадження ним християнства у 988 р. Християнство проникало у ці землі не тільки з Києва, але й з Болгарії, Моравії, Чехії, які прийняли нову релігію з Візантії і з якими віддавна існували економічні та культурні контакти. Про це свідчить, зокрема, “Чеська хроніка” Кузьми Празького, у якій при описі кордонів Празького єпископства 1086 р. згадуються ріки Буг і Стир або Стрий. На цій території, як і в цілій Русі, знали старослов'янські пам'ятки великоморавського або давньочеського походження [Исаевич, 1973, с. 98]. Відомі дослідники християнства в Україні відстоюють думку про вплив Методієвого християнства у Надбужанщині та Галицьких землях [Нагаєвський, 1954, с. 109–125; Чубатий, 1965, с. 132].

Археологія теж дає певні матеріальні свідчення поствеликоморавських та чеських впливів на Верхню Надбужанщину та й, ширше, на Волинь. З цього погляду привертають увагу три підкурганні поховання у Пліснеську, досліджені у 1881–1882 роках [Zemęcki, 1882, s. 52–61; 1883, s. 41–50]. Ці поховання належать до найдавніших християнських захоронень у всьому західноукраїнському регіоні і відносяться до зламу X–XI ст. Своєрідною особливістю багатих дружинних поховань, здійснених вже за християнськими канонами (тілопокладення зі срібними та бронзовими хрестиками), але все ще з використанням язичницьких традицій насипання курганів, було вкладання в уста похованих круглих золотих бляшок. Цей, так званий “обол мертвих” – абсолютно нетипове явище для східнослов'янського світу. Натомість аналогії цьому звичаю знаходимо у великоморавських могильниках, де серед багатьох захоронень зі зброєю відомі “оболи мертвих”. На території Великоморавської держави “обол мертвих”, що символізує оплату за перевезення до країни мертвих, зафіксований вже у IX ст., в Чехії – з другої пол. X ст. На території Північної Русі він виступає у похованнях від VIII ст., але ці поховання пов'язані з неслов'янськими поселенцями – угро-фінами та скандинавами [Suchodolski, 1985, s. 223].

Вважають, що звичай вкладати “обол мертвих” в уста похованого відноситься до найдавніших, а дари покладені в руки померлих чи біля голови відносяться до молодших поховань. У всіх випадках цей звичай пов'язується з поширенням християнства [Suchodolski, 1985, s. 227, 229].

На Волині маємо й інші докази таких впливів. Зокрема, в одному з підкурганних поховань Пересопницького некрополя, яке вважали спочатку захороненням купця, а згодом

майстра-ювеліра [пор. Мельник, 1901, с. 506–511, 533–544; Корзухина, 1946, с. 45–54], виявлено прикраси виготовлені технікою зерні, появу якої пов'язують з Великоморавською державою [Орлов, 1986, с. 434–432]. До великоморавських виробів дуже подібні дві бронзові місяцеподібні підвіски, фрагмент залізної остроги, декорованої бронзовим чи срібним дротом та художньо кована частина псалія, які знайдені на Листвинському городищі [пор. Чайка, 2000, с. 112, рис. 2, 6, 9; Velká Morava, 1976, № 149]. Цікаво, що і на сусідніх польських землях дослідники щораз частіше фіксують речі великоморавського походження або виготовлені у їх традиціях [Wachowski, 1981, s. 151–197; Poleski, 1997, s. 51–63].

Щодо пліснеських поховань, то не варто відкидати також версії Я. Пастернака, який вбачав у них варязькі впливи [Пастернак, 1948, с. 133–148]. Відомо, що вікінги теж культивували “обол мертвих” як у Скандинавії так і на територіях колонізованих ними (Прибалтика, Київська Русь). Археологи щораз частіше знаходять на території Надбужанщини речі скандинавського походження. Такими є гирка для зважування ювелірних виробів і кам'яний хрестик з Волиня, срібний хрестик скандинавського типу з Пліснеська, прясельце з рунічними знаками та бронзова фібула із Звенигорода, срібна скандинавська гривна із Задвір'я [Kokowscy, 2003, s. 155–165; Antoniewicz, 1955, рис. 3–5; Свешников, 1987, с. 408–409; Мельникова, 1998, с. 135–143; Antoniewicz, 1928, s. 218]. Окремі дослідники пов'язували з варягами місцевість Варяж поблизу Всеволожа над р. Варяжанкою [Крип'якевич, 1984, с. 65]. У цьому контексті варто згадати й результати досліджень “Галичиної могили” у Крилосі [Баран, Томенчук, 1998, с. 12–14], де виявлено сліди захоронення у човні, що є характерною ознакою скандинавського поховального обряду.

Новітні дослідження підтверджують існування зв'язків між Скандинавією, Північною Руссю та Великоморавською державою [Duczko, 2003, s. 127–131]. У цих зв'язках певне місце займав Карпато-Волинський регіон, де щораз частіше фіксуються знахідки, однозначна інтерпретація яких поки що не можлива. Попри це, наведені матеріали вказують, що Прикарпаття та Волинь і в т.ч. Верхня Надбужанщина були зоною активних контактів різних культур та цивілізацій, що позитивно впливало на загальний поступальний розвиток цих земель.

Показово, що у верхів'ях Бугу у місцях, де виразно виділяються окремі мікрорегіони заселення, у VIII–X ст. виникають найдавніші городища та міста, які стають центрами волостей. На основі їх об'єднання формуються адміністративно-територіальні структури, землі та князівства.

Найбільший Зимнівсько-Червенський мікрорегіон пам'яток поклав початок формуванню Червенських градів, які концентруються на лівобережжі Бугу. З ними, крім самого Червена, можна пов'язувати Волинь, Белз, городища у Скибицях, Посадові. Згрупування поселень у верхів'ях Вепра (Сутейсько-Щебрешинський мікрорегіон) стало підосновою виникнення таких міст як Сутейськ, Щебрешин і, можливо, Щекарів (пізніше Красностав). Тут же розміщені городища у Гуцьові та Липську, які разом зі згаданими містами в кінці X – поч. XI ст. теж входили до складу Червенських градів.

В основі політичної організації Червенських градів була, очевидно, якась племінна група чи мале плем'я. Окремі дослідники допускають, що це могло бути одне з племен згаданих у Географа Баварського [див. Крип'якевич, 1984, с. 59]. Їх археологічним еквівалентом можна вважати поселення та групу ранніх городищ лівого берега Бугу та басейну горішнього Вепра.

Тривалий розвиток поселень VI–IX ст. у верхів'ях Бугу та його приток привів до виникнення Буська, Пліснеська та ще кількох городищ на цій території, яка була важливою південно – східною частиною Белзької землі, Деякий час вона була приєднана до Галицького князівства чи існувала як окреме князівство.

Пам'ятки празької культури та культури Луки-Райковецької біля витоків Полтви мають безпосереднє відношення до появи поселень та городищ доби Київської Русі в околицях Львова та й пізнішого виникнення самого міста. Приклад львівського гнізда поселень, який не пов'язаний з Белзькою і Червенською землями, ми наводимо як ще один аргумент для підтвердження наших спостережень над іншими мікрорегіонами, що фіксують

ранньослов'янську основу безперервного заселення певних територій, на яких згодом виникають міста.

Вивчення питань генези Белзької і Червенської земель показує, що їх витоки сягають ранньослов'янського періоду, коли у Верхній Надбужанщині з'являються поселення та перше городище празької культури. Формування первісного ядра цих невеликих земель проходило на основі тільки незначної частини етнічної території дулібського союзу племен в якому небезпідставно вбачають один з початкових етапів державності східних слов'ян. Підтверджена археологічними матеріалами лінія безперервного історико-культурного розвитку поселень V/VI–X ст. Верхньої Надбужанщини відбиває реальну спадкоємність племінних об'єднань (дуліби – бужани – волиняни) на території Волині.

ЛІТЕРАТУРА

Ауліх В. В.

- 1958 Основні результати археологічного дослідження давньоруського селища в с. Ріпнів Львівської області // Дисертаційний збірник. – Київ. – С. 26–59.
1963 Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев I), Львовской области // МИА СССР. – № 108. – Москва. – С. 366–381.
1969 Древнерусское поселение на Западном Буге // АО 1968. – С. 327–329.
1972 Зимнівське городище. – Київ. – 124 с.

Багрій Р. С.

- 1958 Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині // МДАПВ. – Вип. 4. – С. 120–130.

Баран В. Д.

- 1962 Поселення I тисячоліття н. е. в с. Ракобутах на Західному Бугу // МДАПВ. – Вип. 4. – С. 80–91.
1972 Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. – Київ. – 244 с.
1988 Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). – Киев. – 160 с.

Баран В. Д., Приходнюк О. М.

- 1990 Хронология и периодизация // Славяне юго-восточной Европы в предгосударственный период. – Киев. – С. 246–254.

Баран В., Томенчук Б.

- 1998 Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції 1991–1996 рр. // Галич і Галицька земля. – Київ – Галич. – С. 12–14.

Гавригун І. О.

- 1993 Раннеславянские памятники в районе Зимневского городища // Archaeoslavica. – 2. – S. 99–112.
1998 Горизонт пражской культуры поселения Зимно 4 // Archaeoslavica. – 3. – S. 171–207.

Захарук Ю. М., Ратич О. О.

- 1955 Слов'янське поселення біля с. Ріпнів Львівської області // АП УРСР. – Т. V. – С. 40–45.

Зверуго В. Г.

- 1975 Древний Волковыск. – Минск. – 144 с.

Исаевич Я. Д.

- 1973 Культура Галицко-Волынской Руси // Вопросы истории. – № 1. – С. 92–107.

Козак Д. Н.

- 1984 Нові ранньослов'янські пам'ятки в межиріччі Дністра і Західного Бугу // Археологія. – 47. – С. 89–94.
2002 Археологічні пам'ятки рубежу та першої половини I тис. н. е. в околицях Львова // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 5. – С. 5–83.

Козак Д., Оприк В., Шкоропад В.

- 1999 Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. – Київ. – 128 с.

Корзухина Г. Ф.

- 1946 О технике тиснения и перегородчатой эмали в Древней Руси // КСИИМК. – Вып. 8. – С. 45–54.

Крип'якевич І. П.

- 1984 Галицько-Волинське князівство. – Київ. – 174 с.

Крушельницькая Л. И., Дольнская М. Л.

- 1971 Работы Западнобугской экспедиции // АО 1970. – Москва. – С. 367–368.

Кухаренко Ю. В.

- 1959 Чаплинский могильник // МИА СССР. – Т. 70. – С. 154–180.
1961 Средневековые памятники Полесья. САИ.-Вып. Е1 – 57. – Москва. – 39 с.

Кучера М. П.

- 1962 Древній Пліснеськ // АП УРСР. – Т. XII. – С. 3–56.
1975 Пліснеськ // Археологія Української РСР. – Київ. – Т. 3. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – С. 246–252.

Мельникова Е.

- 1998 Культурная ассимиляция скандинавов на Руси по данным языка и письменности // VI международный конгресс славянской археологии в Новгороде. – Новгород. – Т. IV. – С. 135–143.

Орлов Р. С.

- 1986 Ювелирное ремесло // Археология Украинской ССР. – Киев. – Т. 3. Раннеславянский и древнерусский периоды. – С. 428–438.

Пастернак Я.

- 1937 Нові археологічні набутки музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 // Записки НТШ. – Т. 154. – С. 241–268.
1948 Літописний Пліснеськ і проблема варягів в Галичині // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен. – Т. V. – С. 133–148.
1961 Археологія України. – Торонто. – 789 с.
1986 Праісторичні та княжі часи Белзької землі у світлі археології // Надбужанщина, Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Каміначчина, Холмщина і Підляшшя. Історично-мемуарний збірник. – Т. 1. Український архів. – Т. 41. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. – С. 149–164.

П В Л

- 1950 Повесть временных лет. Под ред. В. П. Андриановой – Перетц. Ч. I. – Москва – Ленинград. – 404 с.

Пелецишин Н. А.

- 1980 Разведки и раскопки в Львовской области // АО 1979. – Москва. – С. 321–322.

Пелецишин М., Гудима Ю.

- 1992 Земля літописних бужан // Літопис Червоної Калини. – Ч. 10–12. – С. 50–52.

Петегирич В. М.

- 1990 Волинь // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С. 133–135.
1995 Середньовічний Львів відкритий археологами // Дзвін. – № 4. – С. 130–135.
1996 Найдавніше слов'янське житло зі Львова // Галицька брама. – № 12. – С. 5.
2004 Про час виникнення Белза // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. I. – С. 18–23.
2006 Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова. У трьох томах. – Т. 1. 1256–1772. – Львів. – С. 34–37.

Петегирич В., Сохацький М.

- 1996 Знахідки княжої доби зі с. Устя на Борщівщині // Літопис Борщівщини. – Вип. 8. – С. 16–18.

Ратич О. О.

- 1971 Багате поховання рубежу X – XI ст. у Судовій Вишні // Середні віки на Україні. – Вип. 1. – С. 162–168.

Русанова И. П., Тимощук Б. А.

- 1984 Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут. – Москва. – 88 с.

Свешников И. К.

- 1987 Раскопки в Звенигороде под Львовом // АО 1985. – Москва. – С. 408–409.

Смішко М. Ю.

- 1949 Звіт про дослідження селища “полів поховань” в Неслухові в 1946 р. // АП УРСР. – Т. 1. – С. 189–205.

Третьяков П. Н.

- 1982 По следам древних славянских племен. – Ленинград. – 144 с.

Филипчук М. А.

- 2000 Дослідження літописного Пліснеська у 2000р. // АДЛУ. – Вип. 5. – С. 197–220.

Цигилик В. М.

- 1996 Нові дослідження поселення в Неслухові // MSROA. – Т. 17. – S. 283–289.

Цыгылык В. М., Ивановский В. И.

- 1985 Поселение у с. Неслухов // АО 1983. – Москва. – С. 369–370.

Цинкаловський О.

1937 Матеріяли до археології Володимирського повіту // Записки НТШ. – Т. 154. – С. 183–240.

Чайка Р. М.

1992 Нові дослідження слов'янських пам'яток на Західному Бузі // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 2. – С. 58–59.

2000 Вироби прикладного мистецтва з городища в Листвині // АДЛУ. – Вип. 4. – С. 105–118.

Чайка Р. М., Довгань П. М.

1992 Археологічні дослідження в зонах меліорації Малого Полісся і Прикарпаття // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів. – Вип. 27. З історії стародавності та середньовіччя. – С. 37–38.

Чубатий М.

1965 Історія християнства на Русі-Україні. – Рим – Нью-Йорк. – Т. 1

Antoniewicz J.

1955 Niektóre dowody kontaktów słowiańsko – pruskich w okresie wczesnośredniowiecznym w świetle źródeł archeologicznych // WA. – Т. 22. – З. 3–4. – S. 233–278.

Antoniewicz W.

1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 344 s.

Banasiewicz E.

1990 Grodziska i zamczyska Zamojszczyzny. – Zamość. – 122 s.

Bieńkowski P.

1929 O skarbie srebrnym z Choniakowa na Wołyniu // Swiatowit. – 1929. – Т. XIII. – S. 149–178.

Bronicki A., Michalik M., Wołoszyn M.

2003 Kolejny tzw. staromadziarski zabytek z Małopolski // Polonia Minor medii aevi. – Kraków – Krosno. – S. 211–236.

Cynkałowski A.

1961 Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa. – 265 s. i 31 tabl.

Cynkałowski A., Roszko K.

1961 Amulet z Gródka nad Bugiem // ZOW. – R. XXVII. – Z. 1. – S. 80–81.

Czarnecki W.

1997 Ścież osadnicza Ziemi Chełmskiej od połowy XIV do połowy XV wieku // Rocznik Chełmski. – Т. 3. – S. 9–61.

Čilinská Z.

1991 Sociale differenzierung und ihre spiegelung im bestattungsritus des 7–8 jahrhunderts in der Slowakei // AAC. – Т. XXX. – S. 187–194.

Dąbrowska E.

1979 Węrzy // Szymański W., Dąbrowska E. Awarzy, Węrzy. Kultura Europy wczesnośredniowiecznej. – Z. 5. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – S. 132–250.

Drewko M.

1953 Wczesnośredniowieczny kurhan ciałopalny we wsi Lipsko, pow. Zamość // Spr. PMA. – 5. – Z. 3–4. – S. 36–41.

1954 Wielki kurhan wczesnośredniowiecznego cmentarzyska we wsi Lipsko, pow. Zamość // WA. – 20. – S. 307–309.

1956 Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. Zamość // SA. – 2. – S. 82–84.

1957 Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w 1955 r na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym we wsi Lipsko, pow. Zamojski // SA. – 3. – S. 165–168.

Duczko W.

2003 The ways things were moving: Staraja Ladoga – Birka – Staré Mesto – Gradešnica // Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu. – Lublin – Warszawa. – S. 127–131.

Florek M.

2006 Osadnictwo grup ludności z terenu Węgier w Małopolsce i na Rusi Halickiej w XI–XIII w. w świetle źródeł archeologicznych i toponomastycznych // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich. – Krosno. – S. 729–740.

Gadzikiewicz M.

1956 Sprawozdanie tymczasowe z badań prowadzonych w 1954 r na stanowisku 2 (podgrodzie) w Gródku Nadbuznym, pow. Hrubieszów // SA. – 11. – S. 69–74.

- Gajewski L.*
1983 Wczesnośredniowieczna ostroga o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza z miejscowości Mokre // *Slavia Antiqua*. – T. 29. – S. 297–299.
- Gajewski L., Kutylowski A.*
1982 Mokre, gm. Zamość, woj. Zamojskie // Sprawozdania z badań terenowych Zakładu Archeologii UMCS i Archeologicznego Ośrodka badawczo-konserwatorskiego w Lublinie w 1981 r. – Lublin. – S. 13–14.
- Hadaczek K.*
1900 Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu // *Teka konserwatorska*. – R. II. – Lwów. – S. 71–86.
- Hoczyk-Siwkowska S.*
1999 Małopolska północno-wschodnia w VI–X wieku. Struktury osadnicze // *Lubelskie materiały archeologiczne*. – Lublin. – T. XII. – 149 s.
2000 Stan badań nad plemienną strukturą terytorialną w Małopolsce Północno-Wschodniej // *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu*. – Poznań. – S. 445–456.
- Hunicz A.*
1970 Katalog wczesnośredniowiecznych grodzisk południowo-wschodniej Lubelszczyzny // *Biuletyn informacyjny PKZ*. – № 19. – S. 163–179.
- Kokowscy E. i A.*
1987 Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową na tle osadnictwa grupy masłomeckiej z młodszego okresu rzymskiego. – Zamość. – 119 s.
1990 Wczesnośredniowieczny grot z Gródka nad Bugiem w woj. Zamojskim // *Lubelskie materiały archeologiczne*. – Lublin. – T. III. – S. 49–54.
2003 Przyczynek do studiów nad kontaktami Grodów Czerwieńskich ze Skandynawią // *Archaeologia Historica Polona*. – T. 13. – S. 155–165.
- Koman W.*
1991 Badania ratownicze na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku kurhanowym w Mokrem, stan. 1, gm. Zamość w latach 1981–87 // *Prace i materiały Zamojskie*. – T. III. – S. 144–179.
- Koperski A.*
1980 Zespół zabytków archeologicznych z Radymna w zbiorach Muzeum Okręgowego w Przemyślu // *Materiały i studia muzealne*. – 3. – Przemyśl. – S. 95–116.
2003 Groby wojowników z koniem na cmentarzysku staromadziarskim w Przemyślu // *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*. – Lublin – Warszawa. – S. 365–374.
- Koperski A., Parczewski M.*
1978 Wczesnośredniowieczny grób węgry – koczownika z Przemyśla // *AAC*. – 18. – S. 151–199.
- Kotowicz P.*
2005 Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznym ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym na terenie województwa Lubelskiego // *APŚ*. – T. VII. – S. 156–172
- Kubiak W.*
1958 Skarb monet kufickich z Antopola na Polesiu a szlak wodny prypecko-bużański // *Vznik a počátky slovanu*. – Praha. – T. 2
- Kutylowska I.*
1990 Rozwój Lublina w VI–XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu. – Lublin. – 230 s. i 46 ryc.
- Maruszczak H.*
1997 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Rostoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwienskimi) // *APŚ*. – T. II. – S. 227–236.
2001 Grodzisko w Skibicach na wzniesieniu Grabowieckim w świetle badań geologiczno-geomorfologicznych i analizy położenia geograficznego // *APŚ*. – T. VI. – S. 244–254.
- Musianowicz K.*
1975 Osada z IX–X w. w Strzyżowie pow. Hrubieszów na tle osadnictwa Górnego Pobuża // *WA*. – T. XL. – S. 83–112.
- Niedźwiedz J.*
1996 Badania na osadzie wielokulturowej w Teptiukowie, stan. 6., gm. Hrubieszów // *APŚ*. – T. 1. – S. 140–143.
- Niedźwiadkowie A. i R., Rozwalka A.*
1997 Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych i odwiertów archeologicznych na stanowisku 1 w Skibicach, woj. Zamojskie // *APŚ*. – T. II. – S. 142–148.

Niedzwiedz J., Taras H.

- 1997 Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Teptiurowie, stan. 6, woj. Zamojskie w 1996 // APS. – T. III. – S. 66–72.

Olechnowicz W.

- 1997 Poszukiwania archeologiczne w gub. Lubelskiej // MAAE. – T. 2. – S. 42–45.

Panasiewicz W.

- 1990 Badania ratownicze w Moroczynie i Kol. Husynne gm. Hrubieszów, woj. Zamość // Sprawozdania z badań terenowych w województwie Zamojskim w 1990 roku. – Zamość. – S. 45–49.
- 1993 Badania ratownicze na stan. 32 w Moroczynie gm. Hrubieszów // V konferencja sprawozdawcza. Badania archeologiczne w Polsce Środkowowschodniej w 1992 roku. – Sandomierz – Zamek, 4–5 lutego 1993 r. – S. 34–35.
- 2000 Trzy ostrogi z Gródka, pow. Hrubieszów // APS. – T. V. – S. 209–211.

Parczewski M.

- 1988 Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Rozprawy habilitacyjne. № 141. – Kraków.
- 1991 Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni. – Kraków.
- 2000 Badania nad kulturą wczesnosłowiańską // Archeologia i prahistoria Polska w ostatnim półwieczu. – Poznań. – S. 413–421.
- 2003 Wczesnosłowiańskie odkrycia w Bachórze, pow. Rzeszów // Polonia Minor medii aevi. – Kraków – Krosno. – S. 191–207.

Pasternak J.

- 1937 Die ersten altungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten // AH. – T. 21. – S. 297–303.

Pastor J.

- 1971 Kostrove pohrebisko v Hranicnej pri Hornade // Vychodoslovansky pravek. – T. 2. – S. 89–179.

Petehyrycz W.

- 1995 Bełz i Busk: próba rekonstrukcji struktury sociotopograficznej w X–XIV wieku // KHKM. – № 1. – S. 67–73.

Poleski J.

- 1992 Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce. Prace archeologiczne. – Zeszyt 52. – Kraków. – 171 s.
- 1997 Kontakty interregionalne mieszkańców Małopolski w VI–X wieku // Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska. – Wrocław. – S. 51 – 63.

Rajewski Z.

- 1956 Sprawozdanie z badań na Grodach Czerwieńskich w 1954 r. // SA. – II. – S. 49–53.

Rauhut L.

- 1957 Osadnictwo wczesnośredniowieczne w Strzyżowie, pow. Hrubieszów // WA. – T. XXIV. – Z. 1 – 2. – S. 113–129.

Rogatko J.

- 1990 Zabytki z kolekcji Piotra Kani z Gródka nad Bugiem // Lubelskie materiały archeologiczne. – T. III. – S. 183–200.

Salamon A., Erdélyi I.

- 1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe // Studia archaeologica. – T. 5.

Suchodolski S.

- 1985 Początki obola zmarłych w Polsce i w krajach ościennych we wczesnym średniowieczu // Тезисы докладов польской делегации на V международном конгрессе славянской археологии. – Киев – Варшава. – S. 223–232.

Szymański W.

- 1979 Awarzy // Szymański W., Dąbrowska E. Awarzy, Węgrzy. Kultura Europy wczesnośredniowiecznej. – Z. 5. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk. – S. 11–131.
- 1995 Stan wiedzy o zabytkach awarskich z obszarów położonych na północ od terytorium kaganatu // AP. – T. XL. – Z. 1–2. – S. 125–148.
- 2000 Trudne problemy w poznaniu starszych faz wczesnego średniowiecza na ziemiach polskich // Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu. – Poznań. – S. 353–379.

Urbanski A.

- 1994 Nowoodkryte stanowisko z okresu wczesnego średniowiecza w Zubowicach, gm. Komarów // Najważniejsze odkrycia archeologiczne w Polsce Środkowowschodniej w 1993 roku. – Biała Podlaska. – S.104–105.
1998 Pólziemianka wczesnośredniowieczna z Guciowa stan. IX, woj. Zamojskie // APŚ. – T. III. – S. 148–150.

Uzarewiczowa A.

- 1964 Wyniki badań sondażowych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Wołajowicach, pow. Hrubieszów // WA. – T. XXX. – S. 398–416.

Velká Morava

- 1976 Velká Morava. Doba a umenie. – Bratislava. – 283 s.

Wachowski K.

- 1981 Ziemia Polski a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej // PA. – Vol. 29. – S. 151–197.

Wartołowska Z.

- 1958 Gród czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim. – Warszawa. – 139 s.

Zakoscielna A., Gurba J.

- 1993 Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza na stanowisku 28 w Swierszczowie – Kolonii, woj. Zamojskie // Archaeoslavica. – 2. – S. 7–20.

Zemęcki T.

- 1882 Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1881 dokonanej (Sieniawa, Trynca, Grodzisko, Leżajsk, Podhorce) // ZWAK. – T. VI. – S. 52–61.
1883 Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorzec // ZWAK. – T. VII. – S. 41–50.

Zoll-Adamikowa H.

- 1974 Wyniki wstępnych badań wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Guciowie, pow. Zamość // SA. – 26. – S. 115–169.
1991 Gucioł // SSS. – Tom osmy. – S. 187–189.

Żak J.

- 1959 Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie. – Warszawa – Wrocław.

Żak J., Maćkowiak – Kotkowska L.

- 1988 Studia nad uzbrojeniem środkowo-europejskim VI–IX wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza. – Poznań. – 420 s.

Żaki A.

- 1974 Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Żurowski K., Mikołajczyk G.

- 1955 Sprawozdanie z badań kurhanu we wsi Husynne w pow. Hrubieszowskim w 1954 r // SA. – T. 1. – S. 251–26.

Volodymyr PETEGYRYCH

SETTLEMENTS FROM V/VI–X CENTURIES OF UPPER BUG REGION AS A BASE OF
FORMATION OF BELZ AND CHERVEN REGIONS

In Upper Bug region and adjacent territories of Upper Vepr region several micro-regions were distinguished. They were settled during V/VI–X centuries.

High level of development of settlement structures in VI–VII centuries is witnessed by appearance of one of earliest hill-forts in Slavic world near Zymne. Continuity of historical-cultural development of Upper Bug region during Early Middle Ages is confirmed by genetic connection between sites of Prague and Luka-Raicovets' cultures and function of settlements and hill-forts with large chronological diapason on this area: Ripniv (VII–XI), Neslukhiv (VI–XIII), Romosh (VI–XI), Horodok Nadbuzhnyi (VII–XIII), Plisnes'k (VIII–XIV). Archaeological materials show that Upper Bug region was a zone of active contacts of native tribes with different cultures. Hill-forts and cities appeared in distinguished regions during VIII–X centuries, and administrative-territorial structures were formed on this base.